

PÁLFI JÓZSEF

„Magyarul írtam azért, mivel még Magyar Pénzekről, Magyar Nyelven való Írás eddig nintsen.” Keresztesi József *Numo-Thékája*¹

ABSTRACT

Reading the title and the subtitle of this essay, one might rightfully ask: how come, that a paper on numismatics is included in a theological periodical? The answer is simple though: One of the two genuine manuscripts is guarded in the Library of Debrecen, and the writer of this first, Hungarian language monography on numismatics was a student of the Reformed College of Debrecen. József Keresztesi was a skilled theologian who was open to science; he was also devoted to Hungarian culture and education. The intent hereby is to introduce Keresztesi's epoch-making manuscript to the readers.

Tanulmányunk címét és alcímét olvasva joggal tehetné fel bárki a kérdést, mit is keres a numizmatika tárgyköréből érkező írás egy teológiai tudományos szaklapban. A kérdést egyszerűen válaszolhatjuk meg. Ami igazán indokolttá teszi, hogy foglalkozzunk ezzel a művel az, hogy eddigi ismereteink szerint ez az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű és magyar vonatkozású numizmatikai munka, amelyet a szakirodalom nem ismer. Másfelől már a címben is jelzett Keresztesi-féle manuscriptum eredeti példányának két hiteles másolata közül az egyik a Debreceni Nagykönyvtárban található meg. Harmadszor az sem mellékes, hogy a szerző az egykori Debreceni Református Kollégium diákja volt. Keresztesi József olyan hitben élő, tudományokra nyitott teológus volt, aki magas szinten művelte a teológiát, és azzal párhuzamosan nagy erudícióval szolgálta a nemzeti kultúrát, a magyar művelődést. Fontosnak gondoljuk tehát ezt a kissé méltatlanul feledésbe merült korszakos jelentőségű kéziratot másokkal, a téma iránt érdeklődőkkel is megismertetni.

1. Tiszteletes tudós Keresztesi József

Ezt a megszólítást nem mi adtuk Keresztesinek, hanem azok, akikkel élete során rendszeres levelezésben állt. Ő maga egyéb írásaiban egyszerűen saját nevével, számottevő igehirdetéseivel végén pedig az *eklézsia lelki tanítójaként* írt alá. Életének és munkásságának teljes bemutatása és ismertetése most nem célunk.

¹ TIREK R.565. Numo-Théka vagy Olly Pénzes Ládátska... Keresztesi József Bihar Vármegyében, Szalatsi Református Prédikátor, 1795.

A következőkben, csak tanulmányunk szempontjából fontosabb életrajzi összefüggésekre térünk ki, újabb adalékokkal bővítve ki korábbi tanulmányunkat². Életrajzát és életművének fontosabb adatait, szemelvényesen már Szinyei³, Zoványi⁴ is lejegyezték. Ők elsősorban a Szakács József által lemásolt⁵, Keresztési-kéziratokat használták. A húszadik században alapvetően egy kutató, Gulyás József foglalkozott érdemlegesen a Keresztési életművel⁶. Az általa felvetett kérdésekre⁷ is immár egyértelmű választ tudunk adni, mivel az eltűntnek gondolt kéziratokat sikerült beazonosítanunk. A témát mégsem tekinthetjük lezártnak, mivelhogy részletek, új összefüggések azóta is kiderülnek, mutatkoznak.

Veszprémben született 1748. december 28-án, ahol a korabeli rend szerint csak római katolikus pap keresztelhetette meg. Kezdeti tanulmányainak helyszínei Nemesvámos, Felsőórs és Mezőkeresztes voltak, majd 1765-től Miskolcon folytatta két esztendeig. Ezt követően 1767. szeptember 2-től a Sárospataki Kollégiumba iratkozott be. Debrecenbe 1769-ben subscribált, ahol a Krónikában⁸ leírtak szerint „d. 22 Febr. a két esztendőre forduló deákok közé bevettek...”. A Kollégium Anyakönyvében viszont úgy szerepel, hogy 1769. május 30-án, a tanév megkezdése után jött csak át Miskolcra. Emiatt a rendes időben kezdő hallgatók névsora után, az „extraordinaria tempore recepti sunt”⁹ bejegyzés alatti sorban tizedikként szerepel. Közben járt Pesten, Erdélyben, majd 1776-tól a poéták préceptora lett.

Kollégiumi tanulmányainak befejezése után két évig Hajdúböszörményben rektorkodott. Ott nagyon szerették, és még marasztalni akarták, ám ő a peregrinációt választotta. Nagyon vágyott a tanulásra, az új megismerésre, felfedezésére. Az útra is felkészülten indult. Nemcsak széleskörű tudományos ismerettel, de természetes otthonossággal használta a görög, a héber, a latin nyelvet, de a franciát is. A hollandiai peregrinációs útra indulás kezdő időpontja 1779. június 2-a volt. Ekkor 235 arannyal a zsebében hagyta el Hajdúböszörményt, de előtte még lelkészi szolgálatra jelentkezett a Superintendencián. Mindent lerendezett maga mögött és úgy indult el a két esztendő hosszú útra. Európát végig járva, 1779. szeptember 27-én beiratkozott az utrechti egyetemre. Hét mázsa könyvvel indult haza 1780. június 2-án. Írói készségei már ekkor megmutatkoztak, ugyanis a látottakat, tapasztaltakat, sokszor apró részletességgel végig jegyzetelte, értékes korleírást hagyva maga után.¹⁰

2 Lásd. PÁLFI: A Váradi iskola ébresztése, 269–282.

3 SZINYEI: Magyar írók élete és munkái, I–IV., kötet.

4 ZOVÁNYI: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon.

5 Ráday Kézirattár K.1.27/1–2. Keresztési József Életének Rövid Lajstroma.

6 GULYÁS: Keresztési József, 356–365.

7 GULYÁS: Hol van Keresztési József énekeskönyvének kézírata?

8 KERESZTESI: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén.

9 TrREL.II.L.e.2. Catalogus Scholae Debr. Civinum.

10 Megjegyzés. Az eredeti Napló megtalálható Kolozsváron, de nem teljes, csak 1783. augusztus 12-től olvasható (de erre majd kitérünk). Ez a része teljesen hiányzik, ezért tanulmányunkban mindig jelezzük, hogy mikor használjuk az eredetit és mikor a másolatot. Itt a másolatra hivatkozunk, mivel az eredetiből az Akadémiai útleírás hiányzik. Lásd. Ráday Kézirattár K.1.27/1. Keresztési József Életének Rövid Lajstroma, melynek ..., II. része Akadémiai útát, s más Országokon való járását, ... Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságánn. 1821. és 1822. eszt.

Hazatérte után rögtön meghívták és „lekötötték” a váradiak, ám közel két esztendeig még nem foglalhatta el szolgálati helyét. Közben lehetőséget kapott arra, hogy néhány hónapig beszoigálgjon a létavértesi eklézsiába. Ebben az időben még az érmelléki Albisra és a Gömör vármegyei Sz. Kovácsiba is meghívták. A váradi lelkipásztorság ekkor még nem volt egyértelműen biztos. Nagyon nehéz terepnek bizonyult ebben az időben, mivel a református egyház 1660-ban hivatalosan és valóságosan is megszűnt. Keresztesi Józsefnek jutott az a történelmi léptékű és jelentőségű feladat, hogy Váradon újraszervezze és talpra állítsa az ekléziát és az iskolát.

Az 1650-es évek második felében, a török által végrehajtott büntető hadjárat, Erdély nagyon sok jelentős települése, eklézsiája, iskolája, temploma mellett, Váradot sem kímélte meg a pusztulástól. Ekkor még a „virágzásának teljében lévő városban”, mintegy 2–2500 ház lehetett, „közel 10 000 lelket számláló kálvinista magyar lakossal”¹¹. A várat és az egész várost 1660 augusztusában a török teljesen elfoglalta. Ettől kezdve, amíg a Habsburgok el nem hódították a várat a töröktől, 1692-ig tartott Váradon az úgynevezett *törökvilág*. Ezt követően itt is a szinte mind-re kiterjedő római katolikus restaurációval kellett szembe nézni.

A váradi reformátusoknak a 18. század végéig kellett várniuk, hogy templomuk lehessen és ismét megfelelő helyen és módon gyakorolhassák a hitüket, illetve saját lelkész is hívhassanak. Változásra csak azután került sor. II. József már szinte minden téren más politikát folytatott, mint az anyja. Az 1781-ben kiadott Türelmi Rendelettel a különböző vallásfelekezetek kérdését is rendezni akarta, a birodalom és a korszellern kívánta érdekek mentén¹². A részleges vallásszabadság visszaállításával ekkor egy új korszak hajnala vette kezdetét, amelyben „*a Váradi reformátusok szeme is kezdett a világossággra nyilatkozni...*”¹³

Váradon tehát mindent újonnan, sőt az elejéről kellett kezdeni. Az idő elérkezettnek látszott. Keresztesi *Protocollum*ából¹⁴ kiderül, hogy 1782. január 18-án összegyűltek és beadványt készítettek, amelyet a váradiak a bécsi ügyvivőjük (agensük) közvetítésével, még az év március 4-én benyújtottak a királynak. A templom felépítésére vonatkozó tervek, elképzelések után pedig lelkipásztorról is gondoskodtak. Keresztesi József ez idő tájt tért haza külföldi tanulmányútjáról és ekkor éppen Debrecenben tartózkodott. Rögtön lefoglalták a tudós lelkipásztort, de álláshoz, amíg a bécsi döntés meg nem érkezett, nem tudták juttatni. Addig, csakhogy más meg ne hívhassa, előlegbe 200 Rhénes forintot adtak Keresztesinek.

Másfél esztendőnyi akadályoztatás, ármánykodás és kivizsgálás után 1784. január 1-jén végre elkezdhette a szolgálatokat és szeptember tizedikén letették a templom alapkövét. Az első istentiszteletet a Tisza-ház udvarán tartották, s ott már másnap, ideiglenes templom gyanánt elkezdtek egy nagy sátort építeni. Majd lerakták a templom alapkövét és 1787. április 29-én prédikált utoljára Váradon. Az egyházközség jegyzőkönyvét május 4-ig vezette. Közben hívták Túrkevére is, de nem vállalta.

11 EMÖDI: Nagyvárad város lakossága archontológiája a 18. században (1713–1785). Adattár, 43.

12 CSETRI: Tolerancia és erdélyi felvilágosítók, 378.

13 *Protocollum* – Történelmi leírás és jegyzőkönyv a Nagyváradi Ref. Egyháznak 1557–1792, 1 rész.

14 uo.

Keresztesit Váradról az érmelléki Szalacsra még 1787 februárjában hívták meg. Az Érmelléki Egyházmegyében aztán nagyon aktív egyházi közéletet élt. Esperes volt mintegy 22 esztendeig¹⁵. Tagja volt a Budára, Bécsbe menő küldöttségnek, melyeknek eseményeit, történéseit jegyzőkönyvbe¹⁶ foglalva átadták a Superintendetia közgyűlésének. Élete végéig Szalacson maradt, és ott is temették el, 1812. május 15-én. Síremlékét 1918. augusztus 18-án K. Nagy Sándor nyugalmazott nagyváradi táblabíró szerette volna megtalálni, de keresése hasztalan volt.¹⁷ A szalacsi eklézsia szerette és megbecsülte lelkipásztorát. Emlékére a templomban díszes táblát állítottak, amelyről csak egy, de sokat eláruló mondatot idézünk: „...*Fáradozott sokat, szívvel és okos ésszel a Krisztus nyája körül XXX esztendőig.*...”. Ezek a szavak lényegre törően adják vissza Keresztesi jellemét is.

Szalacsi lelkipásztorsága idején, 1794. október 26-én meghívta a Szatmári Református Eklézsia is. Ismerjük a lelkipásztor és a szatmáriak között folytatott levelezést is.

2. Keresztesi szellemi-lelki formáltatásának műhelye

Mielőtt a numizmatikával kapcsolatos munkásságára térnénk, illetve a Numo-Théka ismertetéséhez kezdenénk, lépünk vissza a 18. századi Kollégiumba, a racionális ortodoxia fellegvárába. A kollégiumi oktatásban, a biblicitást sem mellőző józan, értelmes ésszerűség, másfelől pedig a klasszicitás hatott ekkor. Keresztesi hátramaradt életművén, munkásságán is ez szüremlik át. Ha nyomtatásban megjelent igehirdetéseit, vagy kéziratban fennmaradt, több száz oldalnyi két prédikációs kötetét¹⁸, vagy egyéb írásait megvizsgáljuk, nem mondhatjuk róla, hogy csak egyik vagy másik tanára gyakorolt rá hatást. Szathmári Paksi István, Hatvani István, Varjas János és Sinai Miklós¹⁹ tanítottak itt ekkor, akik széleskörű tudományművelő és -közvetítő munkásságukkal nemcsak gondolkodást, világlátást alakítottak, hanem öntudatos határozottsággal neveltek jellemet és egyéniséget.

Keresztesi József emblematicus példája is lehetne a Kollégiumot ekkor meghatározó szellemnek. Gazdag prédikációs hagyatékának minden gyöngyszeme egykori tanárainak alapos biblicitását, korszerű tudomány- és tudásismeretét közvetítik, a felvilágosító tanítás és nevelés szándékával, a kor és hely követelményéhez mérten aktualizálva. Enciklopédikus tárházú munkásságában és prédikációiban egymás mellett van jelen a történelemszemléletet formáló, dogmatikát és homiletikát oktató *Szathmári Paksi István (1718–1791)*, vagy a Maróthi örökségébe is lépő *Varjas*

15 TrREL.I.30.a.1. Extractus Protocolli Venerabilis tractus Érmellyékiensis.

16 TrREL.I.30.c.1. Protocolli Venerabilis Superintendentia.

17 A Nagyvárad–Réti Református Egyházközség könyvtárában megtalálható *Krónika*... példány hátsó lapján írta 1918. augusztus 8-án többek között: „*Kerestem a szalacsi temetőben a Keresztesi sírját is, de az már nem található fel, mert az akkori temető bezárása után az a terület szántófölddé tétetett, ahol semmi nyoma sincs Keresztesi sírkövének, ha ugyan volt neki sírköve.*”

18 OSZK.– Ouart.Hung. 4012 Keresztesi József prédikációi. – Kolozsvári KEK Külön Gyűjtemények Kézirattár – Ms.2323– Keresztesi Jósef egyházi beszédei, 1773–1786.

19 Tóth: A Kollégium története a VIII. században, 90–113. – CZEGLÉDY: A teológia tanítása a Kollégiumban, 549–560.

János (1721–1786), aki nemcsak a keleti nyelvek tudora, hanem a magyar nyelv és szépirodalom szeretetére nevelő²⁰, a református énekkultúra elkötelezett művelője volt. Minden bizonnyal Varjasnál kell keresnünk Keresztési magyar nyelv és nyelvtan iránti vonzódását, mellyel nyelvünk eredetét, gyökereit kutatta²¹, de azt is, amely a költők és az énekköltők sorába emelte az énekeskönyv-reformjában való részvétele kapcsán. Tudjuk, hogy az 1806-os Énekeskönyv kiadásánál őt is felkérték énekszerzésre, melyet készségesen vállalt is. Ebben az általa írt énekekből több is helyet kapott. Ennek elemzésére következő munkánkban térünk ki. Most mindössze örömmel közöljük, hogy ez a munkája is megvan. Az eredeti kézzel írt Énekes könyvet beazonosítottuk, és megtalálható a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban²². Keresztésinek ez a munkája is arról vall, hogy literátorként a korabeli elsőrangú írók és költők társaságába tartozott. Nemcsak poétai tehetsége mutatkozik meg énekszerzői munkásságában, hanem széleskörű és nyitott teológiai műveltsége, veretes dogmatikája. Az említett Énekeskönyv-kézirat alapvetően négy római számmal jelzett szakaszból áll. Az *első* szakaszban 12 éneket találunk, megjegyzése szerint „melyben vagynak Vasárnap, Hétköz-nap, Penitentiális, és Úr-vacsorájakor valók”. A *második* szakaszban, „melyben innepi énekek vagynak”, számszerint 8. A *harmadik* szakaszban 14-et találunk, „melyben Bizonyos Alkalmatosságra tartozó Énekek vagynak”. A negyedik szakasz tulajdonképpen *Toldalék*, amelyet később írt. Az itt található 15 ének elé azt jegyezte fel, hogy „IV. dik szakasz, melyben vagynak Kátekizmusi Tanításokra, Dominikák szerént való Újj Énekek.” Ha összeadjuk őket, akkor 49 éneket írt Keresztési az 1806-os első közös református Énekeskönyvhöz.

Több írása *Hatvani István* (1718–1786) erőteljes hatását mutatják. Az európai rangú professzor úgy művelte és oktatta a reáliákat – természetfilozófia, alkalmazott matematika, elméleti és kísérleti fizika, kozmológia, asztronómia, geometria, stb... – hogy hallgatói a későbbiekben, annak gyakorlati hasznát is vehették.

A negyedik, sajátos életsorsot maga mögött hagyó professzora *Sinai Miklós* (1730–1808) volt, aki egész életében nagy erudícióval, hatalmas munkabírással tanított, gyűjtött. Sinai a klasszika filológia széleskörű tudománnyal bíró szaktekintélye volt, akinek a történelem, földrajz tárgykörében közvetített hatalmas tudása és ismeretanyaga nem maradt eredménytelen magvetés hallgatóiban. Vezető szerepet vállalt a 18. század végi belső egyházi közéletében és politikai villongásaiban. Őt az úgy nevezett „papi párt” képviselői választották püspökké az úgy nevezett „úri párt” jelöltjével szemben. Ez azonban csak pünkösdi királyság maradt. Sinainak Keresztésivel éveken át tartó folyamatos kapcsolata megmaradt. Bizonyosága ennek levelezésük, melynek egy része ma is kéziratban²³ olvasható,

20 TIREK R 663. Halotti bucsúztató énekek”. . . *E Magyar Schultensnek, kinek nem volt mása, / Melly nehezen esik tőlünk elválása / Ez a régiséget újsággal ruházta / Amikor a zsidó szokást magyarázta, / De mind ezek között el nem felejtette / Hazánk Magyar nyelvét, sőt ezt betsültette, / Ennek szélességét szépen festette, / Mert evil keserves énekét zengette...*”.

21 OSZK. – Quart. Hung. 26. Keresztési József a bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv.

22 Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms.2454. – Templomban énekelhető UJJ ÉNEKEK. . . .

23 OSZK. Quart. Hung. 1043/III–IV. Keresztési József Magyar levelei Tóth Ferenchez.

vagy a többoldalas *Protocollumban*, melyet a Superintendentianak terjesztettek fel 1791-ben, a végett, hogy a „Bécsi útjukról” szóló beszámoló megmaradjon²⁴.

Ismerve Keresztesi több száz oldalnyi, elsősorban az egyháztörténet tárgykörében írt kéziratát, a Sinai-hatást határozottan kell kiemelnünk. E helyen kell megemlítenünk Tóth Ferencz pápai tanárnak írt leveleit is, amelyekben számtalan hasznos adattal látta el készülő munkáját. Tóth Ferencnek a tiszántúli püspökökről írt munkáját,²⁵ mintegy 17 szócikkkel gazdagította,²⁶ de bővítette és gazdagította Tóthnak a dunántúli püspökökről írt munkáját is. Keresztesi jól ismerte Bod Péter hatalmas munkásságát és nagyra becsülte azt. Az Athenást értékes bővítménnyel látta el. Maga írta le Naplójának 74. oldalán, hogy felkérésre „szaporítatván az Athenást 70 ki dolgozott Titulussal...”. Ezt 16 esetben kiegészítéssel, 54-ben pedig teljesen új szócikkkel látta el.²⁷ Bod Péter Hungarus Tymbaulesével is hasonlóan járt el.²⁸ Az általa írt nyolcadik fasciculus, mintegy 98 önálló írást foglal magában.

3. A numizmatikus Keresztesi

Előjáróban tisztáznunk kell röviden, hogy mi is az a numizmatika? – A numizmatika a történettudománynak azon segédtudományai közé tartozik, amelyek az érmeikkel, pénzek kialakulásával, elterjedésével, használatával, illetve pénzek verésével foglalkozik.²⁹ Medgyessy László szerint „eredetileg a pénz és a pénztörténet tudományát jelentette, de ma már magában foglalja az érme (exonomia), papírpénzek (notafilia) és értékpapírok (scriptofilia) ismeretét is. A numizmatika művelői szakterületükön belül két kategóriát különböztetnek meg: az érmeket leíró numizmatográfiát és azok kulturális, politikai, gazdasági, vallási hátterét és hatását vizsgáló numizmatológiát.”³⁰ Ez a pénztörténettel foglalkozó tudományág Magyarországon a 18. század utolsó harmadában kezdett ébredni. A kor legkiemelkedőbb numizmatikusának, illetve a magyar numizmatika megalapítójának Schönvisner Istvánt (1738–1818) tartják. Schönvisner a pesti egyetem tanára volt. Alapmunkáját (*Notitia Hungarica rei nummarie*, 1801) írta latinul. Magyar nyelvterületen a numizmatika csak a 19. században kezdett fellendülni. Kiemelkedő művelői voltak többek között Weszerle József, Rupp Jakab, dr. Réthy László.³¹

24 TtREL. I.30.c.1. *Protocollum Venerabilis Superintendentiae*...

25 TóTH: A' helvétziai vallástételt követő túl a' tiszai superintendentziában élt református püspökök élete, e jelen való időkhig lehozva.

26 RáDAY Kézirattár K.1.28. Keresztesi Josef Apróbb munkái. A Tiszántúl való ref. szuperintendentensek, vagy püspökök életéről. ..., 311–350.

27 RáDAY Kézirattár K.1.28. Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA ... melyet összeve szedegetett Keresztesi Jósef N. Váradon 1786.

28 RáDAY Kézirattár K.1.28. *De republica Hungariae Litteraria ... excitavit Josephus Keresztesi.*

29 KÁPLÁR: Ismerjük meg a numizmatikát.

30 MEDGYESSY: A kijelentés „néma” tanúi, 15.

31 <http://www.staff.uszeged.hu/~kofalvi/numizmatika.html#tudom%C3%A1ny%C3%B6rt%C3%A9net>

3.1. A Numo-Théka megírásának előzményei

a) A következőkben sorba vesszük Keresztesi munkásságának numizmatikai vonatkozásait. Az első nyomok, miként a Numo-Théka bevezetőjében is leírta, kora gyermekkorába vezetnek vissza. Keresztesi már gyermekkorától rendszeresen és következetesen foglalkozott érmék gyűjtésével és pénztörténeti kérdésekkel. A következő biztos pont peregrinációs útjának leírásánál állít meg bennünket. Jelzésértékű az is, hogy mielőtt útnak indult volna aprólékos, pontos számvetést készített arról, hogy kitől mennyi pénzt kapott. Azokat név szerint és tételelesen fel is sorolta.

Svájci tartózkodása idején precízen számol be a különböző cantonokban használt pénzekről. Elszászban a francia, Hollandiában pedig az ott használatos pénzekről írt hosszan és aprólékosan.

b) Másodszor a széleskörű levelezésében található gazdag numizmatikai vonatkozásokról kell beszélnünk. A Ráday Kézirattárban található másolatok között több levelet is találunk, amelyeket numizmatikai témában írt.³² A legtöbbet Simonscsics Ince János piarista paphoz, aki Máramaros topográfiájának és történetének volt a korabeli ismerője, kutatója, és Ferdinand Miller egyháztörténészhez, a Várad Akadémia tanárához. Kevesebbet ugyan, de írt a korábban már említett Schönvisner Istvánhoz, Horányi Elek piarista paphoz, történelemtanárhoz is.

A Marosvásárhelyi Tékát is alapító gróf Széki Teleki Sámuelhez fűződő kapcsolatát kell a továbbiakban kiemelni. Olyan barátság volt ez, amely igen hamar kialakult a két európai rangú és műveltségű ember között. Teleki olyan kálvinista nemes volt, aki maga is folyamatosan érdeklődést mutatott a művelődés szinte bármely formája iránt. Keresztesivel nagyon sok közös nevezőt találtak és a viszonylag mostoha várad körülmények között hamar egymásra találtak a (ebben az időben bihari főispán, később erdélyi) kancellárral. Kereszteséhez hasonlóan Telekit is érdekelték a régi pénzek és érmék. Láta a Keresztesi gyűjteményét, és elismerte a prédikátor korszakos tudását a témát illetően. Telekinek Weszprémi Istvánnal való levelezéséből is az derül ki, hogy mennyire nagyra tartotta Keresztesi ebbéli tudását. Egyik levelében némely érmék megfejtésével kapcsolatban elismerő tisztelettel írta a várad predikátoráról, hogy a szóban forgó pénzeket „...megkísérelte a helvét hitvallásúak papja, Keresztesi tiszteletes úr is, aki szintén kiválóan jártas az érmék terén, de minő eredménnyel? Magad ítélnheted meg...”³³

Külön csokorba szedve kell megemlítenünk a Weszprémi Istvánnal folytatott levelezését. Az előbb említett Teleki-féle levelezés következménye, az orvosdoktornak 1786. december 13-án írt egyik levele,³⁴ amelyben több régi pénz és érem magyarázatát adja. Naplójában erről így emlékezik meg röviden: „...ekkor kezdődött Debreczen városának híres fiskusa Doctor Weszprémi István úrral való correspondentiám a régi pénzek iránt, melyek közül egynéhányat én delineáltatván, azokat a maga munkájában, ti. a Magyar Medikusok Biográfiájában 1787. kiadta.”³⁵

32 Ráday Kézirattár K.1.28.–Olly Levelek melyeket Némelly Fő-és Túdós Személyekhez...

33 Gróf Teleki Sámuel levele Weszprémi Istvánhoz. 1786. december 15-én. In. Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz, I. és II. tized. Weszprémi István orvosdoktor, IV. 1009.

34 Keresztesi József levele Weszprémi Istvánhoz 1786. december 13-án. In. Olly levelek...

35 Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms. 2467 – Keresztesi József eredeti (saját kézzel írt) Naplója 1783–1810, 74–75.

Weszprémivel kapcsolatban a váradi szükségpénzről és libertásokról is említést kell tennünk. Ez a történet azonban kisebb kálváriát vont maga után. Keresztesi 1787. január 25-én számolt be Weszpréminek a váradi szükségpénzek születéséről, illetve a libertásokról. Valójában még egy fél esztendő sem telt el, amikor intelligens diplomáciával és mérhetetlen jóindulattal megfogalmazott levélben³⁶ kérte számon Weszprémitől a történeteket. Az történt ugyanis, hogy a Keresztesi fejtegetései szinte változtatás nélkül *D.V.I.* szignóval jelentek meg a Bécsi Magyar Kurírhoz tartozó Magyar Múza április 21-ki és 25-ki számaiban. Ezeket az írásokat Keresztesi lemásolja, és levele mellékleteként megküldi Weszpréminek.³⁷ Az ezek keletkezéséhez vezető előzményeket a *Protocollumban*³⁸ is leírta. Megelőlegezett jóindulata mellett azonban keményen fogalmaz, amikor említett levelében azt írta, hogy „...ez nemcsak Plágium, hanem nagy Charlatanéria is volna...”. Végül az írás az említett biográfiában³⁹ Keresztesi nevének, a feltüntetésével jelent meg.

Két ebben a témában írott levelet találtunk a Kolozsvári Egyetemi Levéltárban is.⁴⁰ Az egyik levelet Simoncsicshoz, a másikat Millerhez írta.

c) Külön kategóriába soroljuk azokat a numizmatikai vonatkozású leírásokat, amelyeket a *Naplóban* találunk. A Horea-féle lázadás és terror eseményei után jegyezte le 1784. október 31-én⁴¹, hogy „Hóra már pénzt verett (vagy csak akart), melyen felül volt egy szív karddal általutve, ezen egy 3-as oláhkereszt, e mellett R–D.–Rex Daciae, alól Hóra, körül ezen oláh vers: Hóra be si hodinestye, Czárá plinse si pletyestye – Hóra iszik s nyugszik, az ország sír s megfizeti.”

Naplójában emlékezik meg arról a pénzről is, amelyet Ferencz herceg és Würtembergi Erzsébet hercegnő egybekelésének alkalmából verettek Bécsben. „A pénznek egyik oldalán vagyon az új pár két képe ily írással: Franc. Archi–Dux Austr. Leopoldi Magni–Ducis Hertruriae Filius. Elisabetha Friderici Eugenii Ducis Vürtemberg Moinpelgrad Filia. A másik felén: Nuptiae Celebratae Vindobonae VIII. Iduum January 1788.”⁴² Az ezt követően lapon jegyzi meg, hogy a háború következtében miként alakult a korabeli valutaárfolyam.

Bécsi tartózkodása idején írta le, hogy „voltam a pénzverő házban és akkor vertek Mária Therézia nevére és képére Tallérokot és forintokat – vettem egy néhányat.”⁴³

36 Keresztesi József levele Weszprémi Istvánhoz 1787. június 5-én. In. Olly levelek... i. m.

37 Uo. ezután következik az újságból kimásolt két cikk.

38 „Nagy Váradot Rákóczi Ferencz meg szállotta A. 1706. De Rabutin Generális el kergette innen Kis Mária alá. Azután ismét A. 1707 meg szállották a Kuruczok Báró Palotsai György Generális alatt és Püspökiből... az hol a Templom körül föld lyukakban telelték a Kurucz Katonák és a Templom puszta lévén annak a falain álltak stráznsát. Ekkor a Váradi commendáns volt egy német Becker István, ki midőn a várbeliek nagy szükségre jutottak volna a Kuruczok miatt, minden réz fazekakat és edényeket össze szedett s Pénzt veretett, melynek az edjik oldalán vagyon egy I, felette Korona és 1707., a másik oldalán pedig: In Necessitate Varadiensi., a megszálás pedig tartott még 1708–ban is.” *Protocollum*, I.

39 Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza... i. m., 1026–1029.

40 Keresztesi József levelei Simoncsics Ignáchoz, 1787. január 2-án. Valamint Keresztesi József levele Miller Ferdinándhoz 1788. április 28-án. In. Keresztesi József Levelei. Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms.3008.

41 Keresztesi József eredeti Naplója 1783–1810, uo.

42 Uo. 92.

43 Uo. 195.

d) Nem Keresztesi József numizmatikai munkásságához tartozik közvetlen módon, de meg kell említenünk azt is, hogy váradi lelkész korában 1785 áprilisában megtervezte az egyházközség pecsétjét is. Látna az eklézsia meglehetősen nyomorúságos állapotát, sajátos szimbolikával kidolgozott pecsétjét alkotott.⁴⁴ Ugyancsak itt kell megemlítenünk a magyar korona részletes leírását, bemutatását, illetve némely szimbólumokhoz fűzött magyarázatát is.

3.2. A Numo-Théka

Keresztesi József alábbiakban bemutatásra kerülő kéziratáról sem a jelentősebb szakbibliográfiák⁴⁵, sem az általam elért és vizsgált munkák, tanulmányok nem tudnak. Az igaz ugyan, hogy a „Numo-Thékába való Be-Vezetés” utolsó soraiban leírtak szerint munkáját nem azzal a céllal írta, hogy valaha is publikálják. Azt ő maga is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „Magyarul írtam azért, mivel még Magyar Pénzekről, Magyar Nyelven való Írás eddig nintsen. Minthogy pedig, sem módom, sem tehetségem, következőképpen szándékom is nintsen ezen Csekély Munkát Világ eleibe közkézre bocsátani: szerentsésnek tartom ezt, ha gyermekeim, vagy Közelebb lévő Jó akaróim valaha valami hasznát vehetik, szaporíthatják és Köz-haszonra véle szolgálhatnak...”. Ennek ellenére, vagy ezzel együtt a numizmatikatudomány még ismerhetné és számon is tarthatná, mivel az első magyar nyelvterületen és magyar nyelven írt munka.

A Be-Vezetésben leírta, hogy már kicsi gyermekkorától kezdve élénk érdeklődést mutatott a régi pénzek és érmék iránt, és ebbéli kíváncsiságát édesapja és közeli ismerősei is igyekeztek kielégíteni. Ez az érdeklődés, miként a korábbiakban is láthattunk, nemcsak gyermeki kíváncsiskodás volt, hanem életre szóló kapcsolat maradt.

Ezt a munkáját a címdoldalon leírtak szerint 1795-ben vetette papírra. A szokása szerint már a hosszú barokkos címben megfogalmazta azt, hogy miről fog szólni. A folytatásban olvasható Be-Vezetésben pedig azt nyomatékosította, „...hogy a régi és ritkább pénzeknek össze gyűjtése és vizsgálása, nem haszontalan munka...”, hanem olyasvalami, folytatja néhány oldallal később, „...amelyben a História kedvellő, jobb ízlésű Ember, lehetetlen hogy gyönyörködést és hasznot ne találna magának gondos elméje hízlalására, és így a vak, sánta és félelmes Plutus helyett, ezen tsinos Junót ne kívánná ölelgetni”.

Öt pontban kisebb előtanulmányt írt a munkához. Ebből az is kiderül, hogy alapvetően a saját gyűjteménye alapján készítette el Numo-Thékáját. A kézirat hét főrészből áll. Mindegyik fejezet több alfejezetből. Tudományos bemutatója az ókor-

44 „Alól a paizson vagyon egy hármás dombon egy vén elszáradt fa, amely a régi nagy-váradi nagy reformata eklézsiaát jelenti. Ennek tövéből nőtt ki egy zöld ág, mely görbe, alá felé hajlik; ez jelenti a kiszöldült új eklézsiaát, a régi maradványát, hogy pedig görbe, előadja az ebben lévő nagy egyenetlenséget, nem lefelé, hanem alafelé siető visszavonásokat. Egy felhőből kisütő nap sugáiraival, mely jelenti hogy az igazság napja, itt is a ködös idők után kezd a maga sugarait, melyek alatt vagyon élet és egészség, tündökölni. A tetejében korona felett, egy fél lábón álló, másikkban követ tartó daru, mely a magam gyűrűjén lévő címeren levén, jelenti azt, hogy a váradi eklézsiaában lévő lelki pásztornak igen vigyázónak, nem aluvónak kell lenni. A körül való írás: Sigill. Ecclesiae Ref. M. Váradensis 1785 (azután corrigálták 1784)” Krónika, 101.

45 RÉTHY.: Magyar Egyetemes Éremtár. I–II. kötet. ENTZ: A magyar műgyűjtés történetének vázlata. F. FEJÉR–HUSZÁR: A magyar numizmatika bibliográfiája.

ba nyúlik vissza. A pénzek kialakulásának történetével kezdi. Ismertetője az egész korabeli ismert világra kiterjed. Az ókortól egészen saját koráig vezeti végig a pénz fejlődésének történetét. Bár a magyar vonatkozások adják elsődleges szempontját, mégsem feledkeznek meg szélesebb kitekintést adni egyéb európai, ritkább esetben ázsiai összefüggésre is rámutatni.

A Debreceni Református Kollégium Levéltárában található példány nem az eredeti munka. Ezt onnan tudjuk meg, hogy a kézirat utolsó bekezdésében ez áll: „Ezen Néhai Szalatsi Prédikátor T. T. Keresztesi József által készített Numo-Thékába befoglalt Pénzekről való Jegyzéseket, az Eredeti maga kezével írott Könyvből írta ki Prédikátor és Pro Sénior Rétsey János. Bogyoszlón 1825-ik Eszt. Január és Február Hónapokban, és írását végezte Februárius 10-ik napján, és 1826-ik Eszt. October 8-án, mint már Rendes Esperest bé köttette.” A borító belső oldalán pedig azt olvashatjuk, hogy „ezen Néhai Tiszt. Tudós Szalatsi volt Keresztesi József Numó Thékáját, a Nemes Debreczeni Református Kollégiumnak ajándékozta Rétsey János Bogyoszlai Prédikátor és Ér Mellyéki Esperest. 1833.”

Ennek a munkának különös érdekessége az, hogy még a Be-Vezetés előtt találunk egy betűzött kicsi papírost, amelyen a következő olvasható: „Ezen Néhai Tiszt. Keresztesi József Úr Numothékája le íratatván N.Váradai Kánonok Mtszgs Báró Olovátzi Bernátffy József Úr által adatott a Pesti Nation-ále Museumnak, amint ez fel vagyon Jegyezve a Budai és Pesti edgyesült Német Újságban ad annum 1823. nro 50 22 Junii 1823. pag. 682. in 4 articulo 15. Ezen Szókkal: Von Hern Baron Joseph Bernátffy von Ollovatz Gros Wardeiner Domherrn Joseph Keresztessy Numo-Thékája az az Régi Pénzek le írása in 4.”

Ezt a bejegyzést beazonosítottuk és meg is találtuk a nevezett újságban. Az itt olvasható német nyelvű szöveg magyar fordítása a következő: „Olovatzi Bernátffy József báró úrtól, Nagyváradai kanonok, préposttól adományoztatott Keresztesi Numothékája, azaz a régi pénzek leírása NEGYEDRÉTBEN”⁴⁶

Keresztesi Numo-Thékájáról közben az is kiderült, hogy nem ez az egyetlen másolat. A Nemzeti Múzeum numizmatikai részlegének kicsi levéltára is őriz egy másolatot Keresztesi írásából. A szakma azonban ezt sem tartotta úgy számon, amint megérdemelné. Az itt található másolatot más írta le. A címlap alján erről azt olvassuk, hogy eredeti kéziratból, az az „A Kéz-Írásról Le-írta Juhász T. Mihály. Szalatsi Notár. 1822.” A Nemzeti Múzeumban található feltehetően, hogy ez a példány származik Bernátffy József Váradai kanonoktól, időben ugyanis ez áll közelebb hozzá, de biztosan kijelenteni nem tudjuk.

A Budapesten és a Debrecenben található másolatok szerzői azt jegyezték meg, hogy mindketten az eredeti kéziratból másolták munkájukat. Arról, amelyről ma sajnos nem tudjuk (remélhetőleg még), hogy hol található.

Mindezekkel együtt azt kell mondanunk, hogy az eddig ismert magyar nyelvű numizmatikai munkák sorában Keresztesi József írása időben az első kéziratban maradt mű. Időben megelőzte Schönvisner István latin nyelven írt, de az utókor által számon tartott és nyomtatásban is megjelent első magyar vonatkozású numizmatikai munkáját. Keresztesi állításában, amely szerint az első magyar nyelvű

46 Bereinigte Ofner Pester Zeitung, 1823. junii 22, nro.50,622.

munka az ő nevéhez fűződik, nincs okunk kételkedni. Ismerve életét, széles körű műveltségét, a korabeli tudományos körökben való jártasságát és kiterjedt, személyes kapcsolatrendszerét, hitelt kell adnunk szerény állításának. Tanulmányunkkal az volt a célunk, hogy ha egy kicsit megkésve is, de minden érdeklődő számára tegyük közismertté és közkinccsé.

NUMO - THÉKA.

vagy

Oly Pénzes LÁDATSKA.

ai mellybe

Némely Római Consulok Imperá-
toroké - Europai Országoké kivált
a' Ditsőfészes Magyar Királyoknak
's Fejedelmeknek Régi és Újabb
Fojó es Emlékertető - Kissebb és Na-
gyobb - Arany- Ezüst és Réz Pénzeiket,
mellyeket Sok Esztendőké alatt Récs. 616
öfve Szerezgethetett, Rendel le rakta
's rövid Jegyzésekkel megvilágosította.

KERESZTESI JÓZSEF
Bihar Vármegyében Szalatsi
Reformatus Prédikátor.
1795.

Felhasznált irodalom

- BÍRÓ, J.: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest, Centrum, 1932.
- BUNYITAY, V.: *A váradi püspökség története*, IV. kötet, Nagyvárad, 2001.
- CZEGLÉDY, S.: A teológia tanítása a Kollégiumban. in: *A Debreceni Református Kollégium Története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- CSETRI, E.: Tolerancia és erdélyi felvilágosítók. in: *A magyar művelődés és kereszténység I–III*, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptorium Rt., 1998.
- EMÓDI, A.: Nagyvárad város lakossága archontológiája a 18. században (1713–1785). Adattár. in: *Miscellanea Historica Varadinensia II*, Nagyvárad, Varadinum Script Könyvkiadó, 2010.
- ENTZ, G.: *A magyar műgyűjtés történetének vázlata*, Budapest, Hellas, 1937.
- F. FEJÉR, M.–HUSZÁR, L.: *A magyar numizmatika bibliográfiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- GULYÁS, J.: Keresztesi József, in: *Theológia Szemle* 5 (1927), 5–6.
<http://www.staff.u-szeged.hu/~kofalvi/numizmatika.html#tudom%C3%A1ny%C3%B6rt%C3%A9net> letöltés ideje: 2014. szeptember 20.
- KÁPLÁR, L.: *Ismerjük meg a numizmatikát*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984.
- KERESZTESI, J.: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*, Pest, Ráth, 1868.
- Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz, I. és II. tízed. Weszprémi István orvosdoktor. IV. Kötet. Bécs, 1787.
- MEDGYESSY, L.: *A kijelentés „néma” tanúi. Bevezetés a biblia numizmatikába*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2007.
- PÁLFI, J.: A Váradi iskola ébresztése, in: Fekete, K.–Kustár, Z.–Kovács, Á. (szerk): *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*, Acta Theologica Debrecinensis 2., Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 2011.
- RÉTHY, L.: *Magyar Egyetemes Éremtár* I–II. kötet, Budapest, Hornyánszky, 1899–1907.
- SZINNYEI, J.: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV., Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.
- TÓTH, B.: A Kollégium története a VIII. században, in: *A Debreceni Református Kollégium Története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- TÓTH, F.: A' helvétziai vallástételt követő túl a' tiszai superintendenciában élt református püspökök élete, e jelen való időkig lehozva, Győr, Tóth Ferentz, 1812.
- ZOVÁNYI, J.: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Levéltári dokumentumok és jegyzőkönyvek

- Bereinigte Ofner Pester Zeitung. 1822. junii, 22, nro. 50.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms. 2467. – Keresztesi József eredeti (saját kézzel írt) Naplója 1783–1810.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms.3008. – Keresztesi József Leveli.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms.2454. – Templomban énekelhető UJJ ÉNEKEK, melyek Három Szakaszokra osztattak. Az Elsőben vagynak: Vasárnap, Hét köz-nap Penitenziális és Úr-Vacsorájakor. A MÁSODIKbann Innepeken. Az HARMADIKbann Bizonyos Alkalmatosságokban mondhatók KERESZTESI JÓSEF Szalacsi Prédikátor készítette 1806 Máius Hónapba.
- OSZK Quart.Hung. 26. Keresztesi József a bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv. Pozsony, 1799.

- OSZK Quart.Hung. 4o12. – Keresztesi József prédikációi.
- OSZK. Quart. Hung. 1o43/III–IV. Keresztesi József magyar levelei Tóth Ferenchez.
- Ráday Levéltár. K.1.27/1–2. Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma, melynek I-ső Része: Ifjúságát, éltének 29-ik esztendejéig, II. Része Akadémiai útát, s más Országokon való járását, III-dik Része Ettől fogva életének részé foglalja magában. Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságábann. 1821. és 1822. eszt.
- Protokollum – Történeti leíró és jegyzőkönyv a Nagyváradi Református Egyháznak 1557–1792.
- Ráday Kézirattár K.1.28.Keresztesi József Apróbb Munkái, Leírta Szakács József.
 1. A bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv... 1–106.
 2. Oly Levelek, ...mellyeket Némelly Fő – és Túdós Személyekhez – bizonyos alkalmatosságokkal – Deákul és Magyarul – Versekben és Szabadon 1780 esztendőktől fogva írtt Keresztesi József. 107–206.
 3. Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA melyet... öszve-szedegette Keresztesi József N. Váradon 1786. Eszt. Karátson havában, 207–242.
 4. De republica Hungariae Litteraria (optime merite Viri) Clarissimi ac doctissimi (Petri Bod)... excitavit Josephus Keresztesi In Ecclesia Helv. Conf. M.Varadiensi primus post deductuan Tolerantiam Christianam V. D. Minister MDCLXXXVII, 243–310.
 5. A Tizántúl való ref. szuperintendensek, püspökök életéről... 311–350.
 - TiREK R 565. – Numo-Théka vagy Oly Pénzes Ládátska a melybe Némely Római Consulok Imperátorok – Európai Országok – kivált a Ditsőséges Magyar Királyoknak és Fejedelmeknek Régibb és Újabb Fojó és Emlékeztető – Kissebb és Nagyobb – Arany – Ezüst és Réz Pénzeiket, melyeket Sok Esztendők alatt öszve Szerezgethetett, Rendel lerakta s rövid Jegyzésekkel megvilágosította. KERESZTESI JÓSEF Bihar Vármegyében, Szalacsi Református Prédikátor. 1795.
 - TiREK R.495 Series Studiorum in Scholae Debrecini.
 - TiREK R 663. Halotti bucsúztató énekek.”...
 - TiREL I.3o.c.1. Protocolli Venerabilis Superintendentia...
 - TiREL.I.3o.a.1. Extractus Protocolli Venerabilis tractus Érmellyékiensis. Tomi Primi. Descriptus per Theologium Andream Bakóczy anno 1891 Die 4 augusti. H.K.Sz.Imreini.
 - TiREL.II.1.e.2. Catalogus Scholae Debr. Civinum.